

УДК [37.013.82:7]:378.011.3-051:78

DOI: 10.31499/2307-4914.1(21).2020.210229

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ АРТ-ТЕРАПЕВТИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА

Куцин Еріка, асистент, аспірант, Мукачівський державний університет.

ORCID: 0000-0002-1901-7422

E-mail: w380667005807@gmail.com

У статті досліджуються особливості педагогічних умов формування арт-терапевтичної компетенції майбутнього вчителя музичного мистецтва. Наводиться схема арт-терапевтичного складу професійної компетентності, описується змістовний склад її компонентів. Автор приходить до висновку, що арт-терапевтична компетентність викладача музичного мистецтва є сукупністю професійних і особистісних якостей, необхідних для успішної педагогічної діяльності фахівця. Детально розглядаючи компонентний склад арт-терапевтичної компетенції, він підкреслює значимість культурологічного компонента, оскільки студенти повинні формувати в собі цілісну культурно-музичну особистість. Обґрунтовується положення про те, що саме арт-терапевтична компетенція є інструментом вдосконалення професійної підготовки, оскільки вона відображає в своєму складі всі компоненти професійної компетентності викладача музичного мистецтва.

Ключові слова: арт-терапія, арт-терапевтична компетентність; самоосвіта; комунікативно-культурологічна, психолого-педагогічна, особистісні компетенції; культурологічний компонент; музичне мистецтво.

PEDAGOGICAL CONDITIONS FOR THE FORMATION OF ART-THERAPEUTIC COMPETENCE OF A FUTURE MUSIC TEACHER

Kutsin Erika, Assistant, Postgraduate Student, Mukachevo State University.

ORCID: 0000-0002-1901-7422

E-mail: w380667005807@gmail.com

The article explores the features of pedagogical conditions for the formation of art-therapeutic competence of a future music teacher. The scheme of the art-therapeutic composition of professional competence is given, and the substantial composition of its components is described.

The author comes to the conclusion that the art-therapeutic competence of a music teacher is a combination of professional and personal qualities necessary for a successful pedagogical activity of a future specialist. She emphasizes the importance of a cultural component, since students must form an integral cultural and musical personality.

Art therapy is an effective process for individuals who have communication problems or suppressed conflicts. When the words fail, art is an excellent means of communication. Then art therapies are usually more beneficial for these children in helping them develop and enhance their interpersonal communication and socialization skills. Art therapy session may look like an art class on the surface, but the goals and purposes are different. The focus in art therapy is on analyzing the inner experiences, one's own feelings, perceptions, and imagination. Art therapy is an excellent process as an outlet for inner as well as outer expression. It substantiates the art therapeutic competence that is a tool for

improving vocational training, since it reflects in its composition all the components of the professional competence of a music teacher.

Formation of art-therapeutic competence of a future music teacher in a pedagogical university will be effective when implementing a set of pedagogical conditions, such as:

- 1. organization of music-creative activity for students on the basis of a task technology;*
- 2. dialogue in the process of the art-therapeutic competence formation;*
- 3. providing a reflexive and positional determination of the future music teacher in professional and creative activity.*

Keywords: *art therapy, art-therapeutic competence, self-education, communicative-cultural, psycho-pedagogical, personal competencies, cultural component, musical art.*

Головна мета кожного педагога – зберігати психологічне здоров'я дітей; зрозуміти особливий, деколи крихкий світ дитини і, розвиваючи, зміцнювати його за допомогою багатого потенціалу мистецтва. Перспективна область у професійній діяльності педагога – соціально-реабілітаційна діяльність. Основне його завдання – забезпечити підготовку дітей до повноцінного життя в суспільстві, їх соціальну адаптацію.

Уроки музики здійснюють на школяра значний психотерапевтичний вплив, знімаючи нервово-психологічну напругу, викликану іншими уроками. Актуальність обумовлена і тим, що останнім часом збільшилося зростання психічних розладів, підвищеної тривожності й агресивності, психосоматичних захворювань у дітей. Опанування дітьми елементарних прийомів зняття психічного та фізичного напруження в процесі виконання різноманітних музично-терапевтичних вправ допоможе знизити ризик розвитку як психічних, так і фізичних відхилень у школярів.

Гуманізація виступає однією з важливих характеристик розвитку сучасної освіти. І це уявлення сьогодні широко поширене. З цієї точки зору головними результатами педагогічної праці є розвиток творчих здібностей учнів, опанування ними способів творчої діяльності (В. В. Давидов, Л. В. Занков, Д. Б. Ельконін). Умови досягнення цих результатів настільки складні, що успіху досягають лише ті вчителі, які здатні творчо підійти до організації навчального процесу.

У роботах багатьох дослідників (Т. Є. Бацаєва, Д. Б. Богоявленська, Р. М. Грановська, Н. В. Демідов, А. М. Матюшкін, Г. В. Нікітіна, В. Н. Романенко та ін.) відзначається, що формуванню арт-терапевтичної компетентності майбутніх педагогів приділяється недостатньо уваги.

Метою статті є з'ясування педагогічних умов формування арт-терапевтичної компетентності майбутнього вчителя музичного мистецтва, та обґрунтування значення сукупності професійних та особистісних якостей, необхідних для успішної педагогічної діяльності фахівця.

Педагогічна наука накопичила значний фонд робіт, що розкривають сутність професійної компетенції. Перші дослідження проблеми освіти, які стосувались вивчення компетенції, були проведені в 1970-х роках ХХ століття в Сполучених Штатах у зв'язку із запропонованим визначенням змісту поняття «компетенції», що застосовувався до теорії мови. Тоді була сформульована інтерпретація відмінностей між поняттями «компетенція» і «компетентність», тоді ж запроваджувалось поняття «комунікативна компетентність». Поняття «компетенція», «компетентність» трактуються як близькі, але не тотожні, як не тотожний внутрішній потенціал і його реальне втілення. Якщо компетенція розглядається дослідниками як здатність і готовність до

професійної діяльності, то компетентність виявляється тільки в практичній діяльності. Компетентність передбачає не стільки обсяг знань і досвіду, скільки вміння актуалізувати накопичені знання і навички та в потрібний момент використовувати їх в процесі реалізації своїх професійних функцій. Компетентність розглядають як процес і результат педагогічної діяльності [1, с. 21].

Деякі зарубіжні автори визначають поняття компетенцій, як «набір знань, відносин, навичок і відповідний досвід, які повинні бути успішно застосовані в конкретній роботі» [1, с. 22].

Основною метою професійної освіти є підготовка кваліфікованого працівника, що вільно володіє своєю професією, готового до постійного професійного зростання, соціально і психологічно адаптованого, успішно соціалізованого. Дослідники (А. Л. Бусигіна, Н. В. Кузьміна, А. І. Щербакова та ін.) говорять про інтегрований характер компетентності, про взаємозв'язок, взаємозумовленість всіх її компонентів: змістовного, діяльнісного і особистісного. Зрозуміло, що з простого додавання даних компонентів, отриманих в процесі навчання, «скласти» компетентного фахівця не вдається, оскільки компетентність формується на основі створення власного практичного досвіду і його ретельного аналізу [7, с. 121].

У Концепції розвитку педагогічної освіти [4] наголошується на необхідності поглиблення інтеграційних і міждисциплінарних процесів. Формування професійної компетентності вчителя, який вмiє здійснювати міжпредметні зв'язки на основі теоретичних знань і практичних умінь, стає одним із основних напрямків в педагогічних закладах вищої освіти.

Особливістю професійних знань майбутнього викладача музики є їх комплексний характер. Відповідно до специфіки викладацької діяльності вчителя-предметника він повинен глибоко розбиратися у своєму предметі та в методиці викладання предмета.

Професія вчителя музики є нерозривною єдністю педагогіки та музичного мистецтва та вимагає великого комплексу загально-педагогічної і спеціальної підготовки. Спостереження за діяльністю студентів під час педагогічної практики й аналіз навчального процесу на факультеті виявив суперечність між їх теоретичною, виконавською підготовкою та практичним застосуванням отриманих знань і навичок: необхідність підпорядковувати всі свої знання, вміння та навички єдиному завданню уроку і роз'єднаність цих компонентів, внаслідок чого в свідомості студентів не складається цілісного уявлення про специфіку одержуваної професії [12, с. 63].

Виділені протиріччя свідчать про те, що у майбутніх учителів музики не сформовані такі ключові компетенції, як когнітивна компетенція (готовність до постійного підвищення освітнього рівня, потреба в актуалізації та реалізації особистісного потенціалу, здатність самостійно здобувати нові знання та вміння) і спеціальна компетенція (підготовленість до самостійного виконання професійних дій, оцінці результатів своєї праці).

Музично-педагогічний факультет вищого навчального закладу не має залишатися поза вирішення зазначених проблем. На факультеті повинні бути створені умови, що сприяють глибокому засвоєнню студентами психолого-педагогічних і спеціальних знань: всі методики спрямовані на підготовку майбутнього вчителя до різнобічної діяльності в навчальному закладі; робочі програми орієнтовані на освоєння

студентами методики роботи в навчальному закладі; практика є основною ланкою в закріпленні отриманих знань і сформованих умінь [11, с. 20].

У якості основних засобів відповідного розвитку особистості майбутнього вчителя музичного мистецтва можна виділити наступні практики: впровадження в освітній процес навчально-творчих завдань різних видів; застосування в процесі професійної підготовки евристичних способів генерування нових ідей; організацію творчих тренінгів. Поряд з цим методичним засобом, що стимулює розвиток творчого потенціалу, може виступати арт-терапія як метод психотерапії, заснований на мистецтві і творчій діяльності суб'єкта.

Терапія мистецтвом передбачає використання комплексу різноманітних форм творчого самовираження із застосуванням малювання, живопису, скульптурної пластики, музики, руху, вокалізації, драматизації [5, с. 42].

На початку 20 століття відомі психіатри стали застосовувати арт-терапію в діагностиці та лікуванні своїх пацієнтів. У 1901 році французький психіатр Марсель Режан виявив, що художні роботи його пацієнтів мають схожість із зображеннями примітивістів. Психіатри Еміль Крапелін і Карл Ясперс прийшли до висновку, що малюнки хворих допомагають зрозуміти характер психопатології.

Учення З. Фрейда про несвідоме дозволило розкрити взаємовідношення між психологічним станом і візуальною експресією. З. Фрейдом було помічено, що його пацієнти можуть передавати свої сновидіння через зображення, а не словами. Це спостереження показує, що через художні зображення можна побачити внутрішній світ людської психіки. При аналізі своїх теорій Фрейд використовував художні поняття в контексті аналізу та різні твори літератури, мистецтва.

Пізніше К. Юнгом було сформульовано поняття про колективне несвідоме, архетипи й архетипові символи. Протягом життя К. Юнг вивчав мистецтво, брав уроки малювання та живопису. Він зробив висновок, що негативні емоції повинні бути виведені з несвідомого. Якщо вони там залишаться, то будуть справляти тільки негативний вплив на особистість, що проявлятиметься в поведінці. За допомогою мистецтва, спогадів, сновидінь, історії можна витягти приховані дані в свідомість [5, с. 48].

В Україні арт-терапія використовувалася в корекційних і лікувальних цілях, починаючи з другої половини ХХ століття. Вона використовувалася як в різних напрямках медицини, так і психології, особливо в корекційній психології. Друга половина 1980-го – початок 1990-го року була сформована та отримала поширення оригінальна психо-терапевтична методика – терапія творчим самовираженням. Психотерапевти та лікарі-психіатри надали великого значення на популяризацію терапевтичних можливостей мистецтва в країні. Вплив арт-терапії на психічно хворих людей вивчав П. І. Карпов, приділяючи увагу проблемам творчих проявів психічних захворювань не тільки в медичному, але і в історичному, і біологічному аспектах [5, с. 54].

Мета арт-терапії полягає в розвитку самопізнання та самовираження за допомогою мистецтва, а також розвиває здатність до конструктивних дій з урахуванням реальності навколишнього світу. Принцип арт-терапії полягає у тому, що потрібно приймати та схвалювати всі продукти творчої образотворчої діяльності незалежно від якості, форми і змісту.

Педагогічна арт-терапія є системною інновацією в освіті і характеризується:

- 1) комплексом теоретичних і практичних ідей, нових технологій;
- 2) різноманіттям зв'язків із соціальними, психологічними та педагогічними явищами;
- 3) відносну самостійність (відособленість) від інших складових педагогічної дійсності (процесів навчання, управління та ін.);
- 4) здатністю до інтеграції та трансформації.

Характер протікання інноваційних процесів в арт-терапії узгоджується з теорією інноваційних процесів у педагогіці.

У системі освіти в залежності від масштабу впровадження феномен арт-терапії може бути обґрунтований в термінах: нововведення, новація, інновація.

Трирівнева структура (методологія, інтер-дисциплінарна теорія, технологія) педагогічної моделі арт-терапії є передумовою інтеграції міжнаукових конструкцій змісту та відповідних технологій освіти вчителя. Найбільш ефективна, доступна й економічно виправдана підготовка арт-терапевтичної роботи на базі спеціальності «Педагогіка і методика початкової освіти», оскільки інтеграція філософських, психолого-педагогічних дисциплін з предметами художнього циклу створюють саме ту інтер-дисциплінарну основу, яка найбільш адекватно відповідає теоретико-методологічному рівню педагогічної арт-терапії [3, с. 141].

Технологія арт-терапії дозволяє створити особливі, відмінні від звичайного учнівського життя умови, в яких найбільшою мірою проявляється індивідуальність особистості кожного, дитина отримує позитивний досвід соціальної взаємодії, розвиваються цінні вміння слухати та розуміти інших, співчувати та співпереживати, щиро допомагати один одному, знаходити конструктивні способи подолання труднощів і конфліктів, приймати відповідальні рішення [10, с. 9].

Використання мистецтва, як терапевтичного чинника, найбільш доступне для педагога, тим більше, що спеціальних медичних знань при цьому не потрібно. Отже, логічно припустити перспективність даної інноваційної технології.

Технологія педагогічної арт-терапії представлена в освіті як сукупність взаємопов'язаних технік, спрямованих на нове, нетипове рішення конкретних практичних задач. Визначена алгоритмічність дій, притаманна технологіям, виражена в структурованих арт-терапевтичних заняттях (сесіях). Це забезпечує можливість відтворення і трансляції прийомів, методів, процедур, а також отримання запланованих і стабільних позитивних результатів. Критерії технологічності важливі в плані організації професійної підготовки вчителя до арт-терапевтичної роботи. Разом з тим технологія арт-терапії відрізняється творчою варіативністю та узгоджується з характеристиками: педагогічна, інноваційна, гуманістична, творча, терапевтична.

Використання різних елементів арт-терапії в школі покликане, перш за все, сприяти духовно-моральному вихованню дітей, відкриваючи перед ними все нові простори для самопізнання і вільного творчого самовираження. Вільне самовираження необхідне або бажане для того, щоб допомогти дитині усунути прояви її негативного психоемоційного стану, вирішити наявні психологічні проблеми і т.д. Можливості арт-терапії дозволяють стримувати прояви негативної агресивної енергії на оточуючих або «всередину себе».

Відомо, що найбільш важливі думки та переживання дитини, перш за все,

проявляються у вигляді образів. Емоційно-образна природа мистецтва дозволяє активно впливати на роботу правої півкулі головного мозку, а через нього – на всю структуру особистості, формуючи і трансформуючи систему її духовно-моральних цінностей та ідеалів. Традиційні для вітчизняної культури образи-ідеали людини та людських відносин, значущість яких в сучасних умовах особливо відчутна, відображені в народних піснях і творах української класичної музики. Ці образи можуть транслюватися і закріплюватися в структурі особистості дитини за допомогою арт-терапевтичних методів. У цьому полягає особлива педагогічна значущість таких методів, їх роль у вирішенні гострих соціальних проблем і виховних завдань, що стоять перед сучасною школою. Ці методи можуть бути застосовані для розвитку навичок спілкування та є ідеальним інструментом для підвищення самооцінки і зміцнення впевненості в собі (і те, й інше полягає в основі бажання учнів «фризувати» в процесі навчання, робити помилки і пробувати нове).

Метод арт-терапії можна використовувати для розвитку командної поведінки та групової згуртованості, він може допомогти дитині висловити те, для чого у неї не знаходиться слів, або те, що вона не може озвучити. І це приносить задоволення.

Отже, арт-терапія в системі музичного мистецтва розглядається нами як технологія, яка керується професійно-мотиваційним комплексним використанням мелодійного мистецтва в лікуванні, реабілітації, освіті та вихованні дітей. У даний час існують поодинокі спроби комплексних пошуків різних національних шкіл, що займаються дослідженнями в області музичної терапії з учнями [3, с. 11].

У структурі арт-терапевтичної компетентності майбутнього викладача музичних мистецтв виділяють наступні якості:

- здатність до творчості, до вирішення проблемних завдань винахідливість, гнучкість і критичність розуму, інтуїцію, самобутність і впевненість в собі;
- здатність ставити та вирішувати нестандартні завдання, здатність до аналізу, синтезу, комбінування, здатність до перенесення досвіду, передбачення та ін.;
- емоційно-образні якості;
- натхненність, емоційний підйом у творчих ситуаціях;
- асоціативність, уяву, почуття новизни, чутливість до протиріч, здатність до емпатії (емпатійність);
- проникливість, вміння бачити знайоме в незнайомому;
- подолання стереотипів;
- схильність до ризику, прагнення до свободи [9, с. 8].

У науковій творчості інтуїція допомагає народженню гіпотез, здатності бачити проблему, встановлювати зв'язки з іншими проблемами, формулювати гіпотези, знаходити критерії зміни досліджуваних явищ, описувати та синтезувати наукові факти, знаходити їм місце в теорії [4, с. 85].

Крім того, при дослідженні проблеми творчих здібностей у зв'язку з завданнями вищої школи виділяють наступні властивості, притаманні творчій особистості:

- цікавість до складного та незрозумілого;
- схильність ставити запитання;
- почуття відповідальності за розвиток науки;
- спонтанна допитливість;

- здатність довший час займатися вирішенням однієї і тієї ж проблеми;
- висока ступінь наукової обдарованості.

Для оцінки здатності людини до творчого мислення можна користуватися двома критеріями:

- швидкістю, з якою вона вирішує розумові завдання, і ступенем труднощів розумової задачі, яку вона в змозі вирішувати;
- фантазії – здатності наочно уявляти собі що-небудь нове, яке раніше не зустрічалося в досвіді. Особливо важливу роль фантазія відіграє на таких фазах науково-дослідницької роботи, як уявний експеримент, побудова і перевірка гіпотези;
- спостережливості – здатності при вивченні окремих явищ швидко і легко помічати все те, що потрібно або що може виявитися корисним.

З позиції музичної педагогіки структура і зміст арт-терапевтичної компетенції педагога визначається специфікою його професійної діяльності. Для занять музичною діяльністю будь-якій людині, тим більше педагогу, необхідно мати почуття ритму, музичний слух, «музично-слухові уявлення» [10, с. 10]. У зв'язку з чим ключовими компетенціями арт-терапевтичної компетентності педагога виступають: ритмічна, інтонаційно-гармонійна, інтелектуально-жанрово-стилістична компетенції.

Формування арт-терапевтичної компетентності у майбутнього вчителя музики в педагогічному закладі вищої освіти відбуватиметься ефективно за умови реалізації комплексу педагогічних умов:

1. Організації музично-творчої діяльності студентів-музикантів на основі задачної технології;
2. Діалогізації процесу формування арт-терапевтичної компетентності;
3. Забезпечення рефлексивно-позиційного визначення майбутнього вчителя музики в професійно-творчій діяльності.

Виділяючи першу умову, ми враховували, що формування такої якості особистості майбутнього вчителя музики, як арт-терапевтичної компетентності, можливо тільки у відповідній діяльності і на основі адекватних цьому процесу технологій, що дозволяють максимально наблизити умови навчання до умов майбутньої професійної діяльності студентів [2, с. 69].

Аналіз літератури та педагогічний досвід показали, що ефективною технологією формування арт-терапевтичної компетентності майбутнього вчителя музичного мистецтва є технологія окреслення завдань, що дозволяє в повній мірі задати предметний зміст майбутньої діяльності через систему професійно орієнтованих завдань і проблем, підтримуючими їх алгоритмами виконання конкретних дій. Методика реалізації даної умови будується на принципах проблемності, цілісного уявлення твору, міжпредметної інтеграції, самостійної діяльності та творчості.

Друга педагогічна умова – діалогізація процесу формування арт-терапевтичної компетентності майбутнього вчителя музичного мистецтва. Формування арт-терапевтичної компетентності майбутнього вчителя музики індивідуалізовано. Крім того, особливим суб'єктом спілкування є музика, точніше квазі-суб'єкт, що ховається в її інтонаційно-мистецькій природі.

Сенс і специфіка музично-педагогічного спілкування на уроках музики полягає в досягненні художнього «Я» музичного твору, у встановленні з ним духовно-

особистісного контакту, діалогу. Діалогізація процесу формування арт-терапевтичної компетентності передбачає використання діалогічного типу взаємодії і роботу студентів в режимі спільної продуктивної діяльності, а також є ефективною умовою актуалізації емоційних переживань студентів, коли представлене в тексті музичного твору конкретне інтелектуальне завдання (зрозуміти, осмислити задум композитора) повинно бути трансформоване в емоційне завдання (емоційне переживання авторського задуму виконавцем, вираз його емоційного ставлення до нього) [2, с. 71].

Третя педагогічна умова – забезпечення рефлексно-позиційного визначення майбутнього фахівця у власній арт-терапевтичній діяльності – продиктовано тим, що арт-терапевтична компетентність майбутнього вчителя музичного мистецтва є однією з професійних якостей особистості, невід’ємною від самосвідомості.

Таким чином, арт-терапевтична компетентність педагога є синкретизмом основних її компонентів і, в той же час, характеризується конкретними компетенціями, приростаючи різноманітними інтеграційними «вторинними» новоутвореннями, що забезпечують зростаючий рівень професіоналізму вчителя музики в цілому.

Арт-терапевтична компетентність майбутнього вчителя музики забезпечує успішну реалізацію стимулюючої, комунікативної, інформаційної, орієнтаційної, трансляційної та регулятивної функцій і, в цілому, якість педагогічної діяльності вчителя музичного мистецтва.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Введенский В. Н. Компетентность педагога как важное условие успешности его профессиональной деятельности. *Инновации в образовании*, 2010. № 4. С. 21–31.
2. Киселева Т. Ю. Педагогическая арт-терапия как средство обогащения социокультурного опыта младших школьников во временном детском коллективе. Минск: Новое время, 2012. 240 с.
3. Коваль Л. В. Сучасні навчальні технології в початковій школі: навч.-метод. посіб. Донецьк: Юго-Восток, Лтд, 2006. 225 с.
4. Концепція розвитку педагогічної освіти. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-konceptsiyi-rozvitku-pedagogichnoyi-osviti>
5. Лебедева Л. Д. Педагогические основы арт-терапии в образовании учителя. Киев: Лыбидь, 2012. 426 с.
6. Ляшенко В. В. Арт-терапия как практика самопознания. Харьков: Психотерапия, 2014. 160 с.
7. Пляченко Т. М. Підготовка майбутнього вчителя музики до роботи з учнівськими оркестрами та інструментальними ансамблями: монографія. Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2010. 428 с.
8. Савченко О. Я. Удосконалення професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів. *Початкова школа*. 2011. № 7. С. 1–4.
9. Ситник О. П. Професійна компетентність вчителя. *Управління школою*. 2006. № 14. С. 2–9.
10. Соколова І. Професійна компетентність вчителя: проблема структури та змісту. *Неперервна професійна освіта: теорія і практика*. 2012. Вип. 1. С. 8–16.
11. Татур Ю. Г. Компетентность в структуре модели качества подготовки специалиста. *Высшее образование сегодня*. 2011. № 3. С. 20–26.
12. Шушарджан С. В. Музыка и резервы человеческого организма. Минск: Антидор, 2011. 363 с.

REFERENCES

1. Vvedensky, V. (2010). Kompetentnost' pedagoga kak vazhnoye usloviye uspehnosti yego professional'noy deyatel'nosti. *Innovatsii v obrazovanii – Innovations in Education*, 4, 21–31 [in Ukrainian].
2. Kiseleva, T. (2012). Pedagogicheskaya art-terapiya kak sredstvo obogashcheniya sotsiokul'turnogo opyta mladshikh shkol'nikov vo vremennom detskom kollektive. Minsk: Novoye vremya [in Russian].
3. Koval, L. (2006). Suchasni navchal'ni tekhnolohiyi v pochatkoviy shkoli. Donets'k: Yuho-Vostok, Ltd [in Ukrainian].

4. Kontsepsiya rozvytku pedahohichnoyi osvity. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-koncepciyi-rozvitku-pedagogichnoyi-osviti> [in Ukrainian].
5. Lebedeva, L. (2012). Pedagogicheskiye osnovy art-terapii v obrazovanii uchitelya. Kiyev: Lybid' [in Ukrainian].
6. Lyashenko, V. (2014). Art-terapiya kak praktika samopoznaniya. Khar'kov: Psikhoterapiya [in Ukrainian].
7. Plyachenko, T. (2010). Pidhotovka maybutn'oho vchytelya muzyky do roboty z uchniv'skymy orkestramy ta instrumental'nymy ansamblyamy. Kirovohrad: Imeks-LTD [in Ukrainian].
8. Savchenko, O. (2011). Udoskonalennya profesiynoyi pidhotovky maybutnikh uchyteliv pochatkovykh klasiv. *Pochatkova shkola – Primary school*, 7, 1–4 [in Ukrainian].
9. Sitnik, O. (2006). Profesiyna kompetentnist' vchytelya. *Upravlinnya shkoloyu – School Management*, 14, 2–9 [in Ukrainian].
10. Sokolova, I. (2012). Profesiyna kompetentnist' vchytelya: problema struktury ta zmistu [Professional competence of the teacher: the problem of structure and content]. *Neperervna profesiyna osvita: teoriya i praktyka: Naukovo-metodychnyy zhurnal – Continuing professional education: theory and practice: a scientific and methodological journal*, 1, 8–16 [in Ukrainian].
11. Tatur, Y. (2011). Kompetentnost' v strukture modeli kachestva podgotovki spetsialista. *Vyssheye obrazovaniye segodnya – Higher education today*, 3, 20–26 [in Russian].
12. Shushardjan, S. (2011). Muzyka i rezervy chelovecheskogo organizma. Minsk: Antidor [in Russian].